

УДК 338.516.4:633.1

С.І. Голик, старший науковий співробітник
ННЦ „ІНСТИТУТ ЗЕМЛЕРОБСТВА НААН”

ФОРМУВАННЯ РИНКУ ЗЕРНА

Зерно є гарантом продовольчої безпеки України. З кожним роком світовий попит на продовольство зростає. Ліквідність товарного зерна дуже висока, що лише посилює інтерес до вивчення вітчизняного ринку зерна. Україна порівняно недавно почала формувати національний ринок зернових та існує ще багато невирішених проблем на шляху подальшого його розвитку.

Мета дослідження – детальне вивчення та етапізація формування ринку зерна в Україні і його інфраструктури, а також виявлення основних проблем на шляху подальшого розвитку.

Матеріали та методика досліджень. Аналіз виконували на основі наукових розробок відділу стратегічного планування, моделювання та зовнішньоекономічних зв’язків Національного наукового центру „Інститут аграрної економіки”. Інформаційною базою для вивчення зернового ринку в Україні та його інфраструктури були науково-дослідні розробки вітчизняних та зарубіжних вчених, статистичні дані FAOSTAT, Державної служби статистики України, інтернет-джерел, а також нормативно-правова база України.

Основним інструментом дослідження перетворень на вітчизняному ринку зернових є структурно-логічний аналіз, що використаний для побудови логіки і структури матеріалу. Також застосовували загальновідомі методи: графічний, табличний (для наочності представлення отриманих результатів), статистичний, групування та узагальнення.

Результати досліджень. Зерновий ринок є важливою складовою економіки України. Він являє собою економічну систему, елементами якої є попит, пропозиція, ціна та конкуренція. Від того наскільки буде вдало та гармонійно поєднуватися ринковий механізм саморегулювання з державним регулюванням ринку зерна залежить ефективність цієї економічної системи. Важливою умовою функціонування ринку зернових є також наявність розвиненої інфраструктури. Вона передбачає сукупність різних організацій та установ, що виконують функції, необхідні для розвитку торговельної діяльності (рис. 1).

Рис. 1. Елементи та функції інфраструктури аграрного ринку в Україні

Джерело: сформовано автором на основі опрацьованих даних [1, 2]

Аналіз формування ринку зерна слід починати з виробництва збіжжя в країні (рис. 2). Специфіка аграрного ринку полягає в тому, що валові збори зернових залежать більшою мірою від погодних умов сезону, які контролювати виробник не може, а також впливу й інших чинників – економічних та політичних.

Формування вітчизняного ринку зерна та його інфраструктури доцільно розділити на п'ять етапів, упродовж яких в державі було прийнято ряд важливих законів й постанов (табл. 1).

З 1991 р. по 1994 р. зерновий ринок України функціонував в умовах гіперінфляції, спроб приватизації підприємств, виникнення нових суб'єктів господарювання. Становище в державі було досить складне: безробіття, низька купівельна спроможність населення тощо. В цей час в країні ще існувала державна монополія на збіжжя. Тому перший етап формування ринку зерна в Україні та його інфраструктури був лише періодом адаптації його суб'єктів до нових умов господарювання [4].

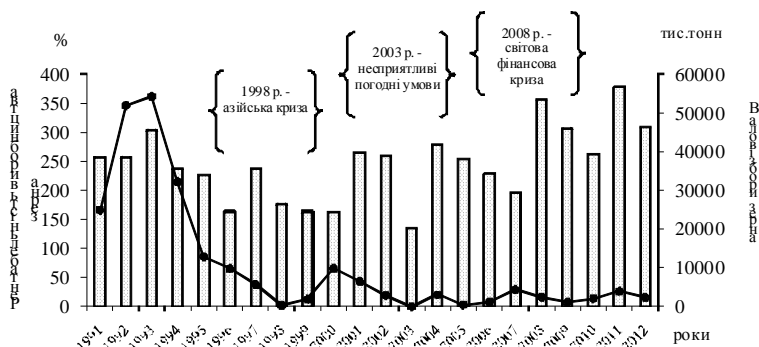

Рис.2. Рентабельність виробництва та валові збори зерна в Україні за період 1991-2012 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [12, 13].

Таблиця 1. Основні етапи формування вітчизняного ринку зерна та його інфраструктури

Етап	Роки	Нормативно-правове забезпечення
1	2	3
I період адаптації	1991-1994 рр.	У 1991 р. Верховною Радою України ухвалено Закон „Про селянське (фермерське) господарство”; у 1992 р. Закон „Про форми власності на землю”, Закон „Про товарні біржі”; у 1994 р. Указ Президента України „Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва”.
II початок формування ринку та його інфраструктури	1995-1998 рр.	У 1995 р. Указ Президента України „Про заходи щодо реформування аграрних відносин” (у 1996 р. закінчується перший етап роздержавлення та передачі земельних ділянок юридичним особам); у 1998 р. Закон України „Про фіксований сільськогосподарський податок”; у 1998 р. Указом Президента України затверджено Основні напрями розвитку агропромислового комплексу України на 1998-2000 рр.
III період застосування різних підходів до здійснення аграрних реформ	1999-2003 рр.	У 1999 р. Указ „Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки”; у 2000 р. Укази Президента України „Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку”; „Про термінові заходи з метою стимулювання розвитку виробництва зерна та зернового ринку”; у 2001 р. „Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років”; у 2002 р. Закон України „Про зерно та ринок зерна України”; у 2002 р. Укази Президента України „Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку”, „Про заходи щодо розвитку іпотечного ринку в Україні”; у 2003 р. затверджена Кабінетом Міністрів України Комплексна програма розвитку аграрного ринку України на 2003-2004 рр.

Джерело: сформовано автором на основі опрацьованих даних [2, 3].

Продовження табл. 1

1	2	3
IV етап формування та розвитку ринку зерна і його інфраструктури	2004-2007 рр.	У 2004 р. Указ Президента України „Про заходи щодо розвитку аграрного ринку”; у 2004 р. Закон України „Про державну підтримку сільського господарства України”; Постанова КМУ „Про Аграрний фонд” № 543 від 6.08.2005 р.; Постанова КМУ „Про запровадження державних форвардних закупівель зерна” № 736 від 16.05.2007 р.
V період прискороного розвитку процесів глобалізації	2008 р. і до теперішнього часу	У 2008 р. Закон України „Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі”; у 2012 р. Закон України „Про аграрні розписки”, Закон України „Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції”; Постанова КМУ „Про заходи з утворення державного підприємства „Державна продовольчо-зернова корпорація України” №764 від 11.08.2010 р.; у 2011 р. Програма „Зерно України – 2015 р.”; Меморандум про взаємопорозуміння між Міністерством аграрної політики та продовольства України і суб’єктами господарювання – експортерами зерна від 19 червня 2013 р. У 2013 р. Розпорядження Кабінету Міністрів України „Про затвердження Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 р.”

Формуватися зерновий ринок України та його інфраструктура почали з наступного етапу – 1995-1998 рр. На вітчизняному ринку зерна в цей час вже працюють торгові доми, кредитні установи. З 1996 р. учасником ринку зернових в країні стає ДАК „Хліб України”. Основною діяльністю установи є зберігання та доробка зерна, державні заставні закупівлі збіжжя, виробництво комбікормів, виробництво, купівля та реалізація зерна тощо [5].

Держава також стає учасником ринку та скуповує зерно на біржах, аукціонах. Здійснюється приватизація підприємств системи хлібопродуктів [2, 6].

На третьому етапі формування вітчизняного ринку зерна та його інфраструктури в Україні застосовуються різні підходи до здійснення аграрних реформ:

- концептуальний (1998-1999 рр.);
- радикальний (1999-2000 рр.);
- закріплюючий (2001-2002 рр.);
- комплексний (2003 р.) [2].

Значення акредитованих бірж посилюється. У 2000 р., відповідно до Указу Президента України № 832 „Про термінові заходи з метою стимулювання розвитку виробництва зерна та зернового ринку”, біржові установи здійснюють реєстрацію експортних контрактів [7].

Структура реалізації зерна в Україні змінюється. Збільшується продаж зернових на світові ринки. Експортні поставки збіжжя контролюються посередницькими компаніями, кількість яких зростає. Транснаціональні корпорації (ТНК) виявляються конкурентоспроможнішими за вітчизняні, оскільки їх фінансово підтримують материнські торговельні організації (рис. 3).

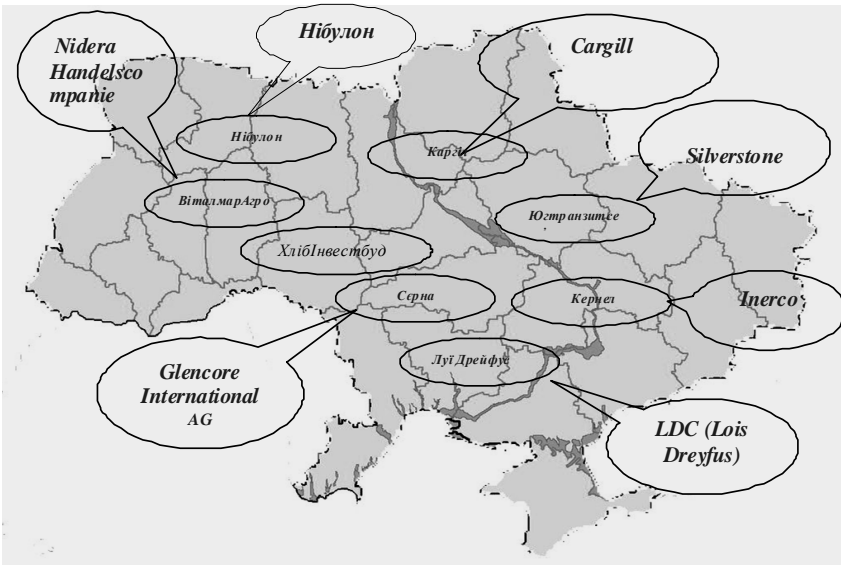

Рис.3 Зернотрейдерські компанії на зовнішньому ринку зерна та їх представники в Україні (станом на 2011 р.)

Джерело: побудовано автором на основі опрацьованих даних [14].

Четвертий етап формування зернового ринку та його інфраструктури почався в 2004 р. та тривав до 2007 р. Після неврожайного 2003 р. пропозиція зернових на внутрішньому ринку зростає. При цьому внутрішні ціни на зерно були низькими (рис.4). Так, у 2005 р. було реалізовано 10045,2 тис. тонн пшениці, що на 29,7 % більше попереднього року, однак за ціною 415,2 грн/т, тобто на 77,6 грн/т менше порівняно з 2004 р. та на 220,1 грн/т порівняно з 2003 р. [8, С. 5-6]. Саме низькі закупівельні ціни та висока собівартість виробництва зернових (подорожчання нафтопродуктів

та добрив) були причиною незадовільної рентабельності виробництва збіжжя в країні [9].

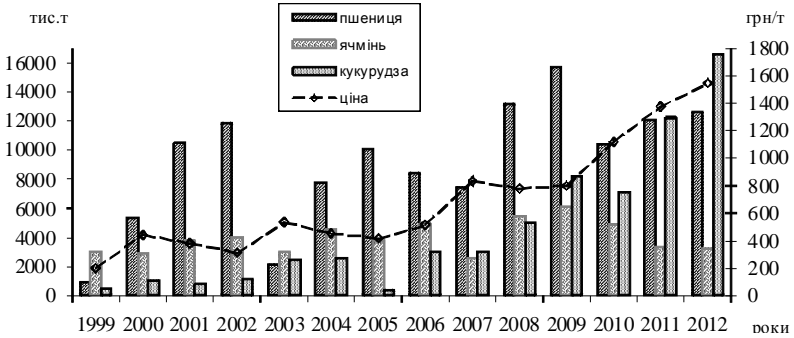

Рис.4. Динаміка та середня ціна реалізації зернових за всіма напрямками по Україні, 1999-2010 рр.

Джерело: побудовано автором на основі опрацьованих даних [8]

Вирішити проблему коливання внутрішніх цін на зерно держава намагалася, застосовуючи різні інструменти регулювання вітчизняного ринку зернових. З метою забезпечення продовольчої безпеки в Україні, було запозичено зарубіжний досвід та створено у 2005 р. Аграрний фонд. До програм Аграрного фонду входять фінансові інтервенції, форвардні та спотові закупівлі, товарні інтервенції, реалізація зерна, що не пов'язана з державним ціновим регулюванням, реалізація борошна з метою цінового регулювання цін на хліб і хлібобулочних виробів, надання бюджетної позики [10]. Для стримання внутрішніх цін від зростання державою обмежувався експорт збіжжя шляхом використання експортних квот та ліцензій на зерно [9]. Однак було багато недоліків такого регулювання ринку зерна в Україні.

П'ятий етап формування та розвитку вітчизняного ринку зерна і його інфраструктури починається з вступу України до СОТ. Цей період О.Г. Білорус та В.І. Власов визначили як початок третьої хвилі глобалізації [11, с. 10]. З ними важко не погодитися. Вплив транснаціональних корпорацій з 2008 р. зростає. Відбувається лібералізація й стандартизація торгівлі, уніфікація законодавства.

Споживання зернових в державі за період незалежності скоротилося. Однак глобальний попит на зернові (особливо на кукурудзу) має тенденцію до зростання. Тому світові ринки збуту

українського збіжжя розширюються (табл.2). Виникла необхідність розвитку експортної інфраструктури вітчизняного ринку зерна. Значну роль у формуванні експортного потенціалу відігравали інвестиції ТНК. Однак це не вирішило проблем логістичної інфраструктури зернового ринку в Україні.

Таблиця 2. Світовий імпорт та експорт зернових України, тис. тонн

	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2012 р. до 2008 р., %
Світовий імпорт пшениці, ячменю та кукурудзи, тис. тонн						
Пшениця	140285	131420	122230	141461	141967	1
Ячмінь	17940	17062	15380	17905	18342	2
Кукурудза	82539	90362	91395	93460	96565	17
Експорт зернових України по регіонах, тис. тонн						
Європа	4242	3479	786	4109	7791	84
Азія	8375	15688	8349	6064	9754	16
Африка	2588	6274	4611	3683	9438	в 4 рази
Країни СНД	296	267	153	293	126	-57
Всього	16136	25745	13905	14149	27114	68

Джерело: розраховано автором за опрацьованими даними [15].

Важливим питанням на шляху нарощування експортного потенціалу України є транспортування збіжжя до портів країни (дефіцит вагонів, гідрографічні перешкоди під час перевезення зерна річковим транспортом, високі тарифи на автомобільний транспорт, незадовільний стан доріг тощо). Збільшення виробництва збіжжя в країні вимагає будівництва нових та модернізації існуючих елеваторних місткостей для якісного зберігання зерна. Таким чином, інфраструктура зернового ринку проходила складні етапи свого формування й сьогодні потребує подальшого розвитку.

Висновки. Відповідно до змін законодавства, показників рентабельності в сільгосп підприємствах, а також внутрішніх цін на зерно було виявлено, що становлення зернового ринку в Україні та подальший його розвиток можна розділити на декілька етапів: період адаптації (1991-1994 рр.); початку формування ринку зерна та його інфраструктури (1995-1998 рр.); застосування концептуальних, радикальних, закріплюючих та комплексних підходів до аграрних реформ (1999-2003 рр.); подальшого розвитку та формування ринку зерна і його інфраструктури (2004-2007 рр.); період прискореного розвитку процесів глобалізації (після вступу країни до СОТ).

Сьогодні існує ряд невирішених проблем подальшого розвитку ринку зерна та його інфраструктури. В державі намітилась тенденція до збільшення валових зборів збіжжя. Однак лімітуючим фактором залишається логістика. Відсутність якісного зберігання та перевезення зерна являється важливим питанням, яке потребує детального вивчення.

1. Савощенко А.С. *Інфраструктура товарного ринку: навч.-метод. посіб.* / А.С. Савощенко, В.М. Полонець. – К.: КНЕУ, 2007. – 376 с.
2. *Формування та розвиток аграрного ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-28513.html>.*
3. *Аграрний Союз України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aui.org.ua/miznarodna-spiivpraca/proekt-ac-asu/naprav-4/bazova-notatka/normativne-pole>.*
4. *Кузнєцова І.О. Удосконалення управління зерновими компаніями в умовах трансформації зернового ринку / І.О. Кузнєцова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vuzlib.org/articles/6024_Удосконалення_управління_зерновими_компаніями_в_умовах_трансформації_зернового_ринку/1.html.*
5. *Україна сьогодні. Каталог провідних підприємств України. Державна акціонерна компанія „Хліб України”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.com.ua/ukr/catalog/18112>.*
6. *Кобута І. Экономика экспорта пшеницы в Украине / И. Кобута, А. Сикачина, В. Жигадло // Исследования по политике сельского хозяйства. ФАО Региональное бюро по Европе и Центральной Азии. – № 2012-5 Июль 2012 г. – С. 57.*
7. *Зерновий сектор України: тенденції і перспективи. Базове аналітичне дослідження [О.О. Белозерцев, В.М. Гаврилюк, Л.О. Тихоненко та ін.]. – К.: Канадсько-Український зерновий проект, 2007. – 145 с.*
8. *Статистичний бюлетень „Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами за 2010 рік” / Держкомстат України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2010. – 112 с.*
9. *Боднар О.В. Гіркі реалії вітчизняного ринку зерна / О.В. Боднар. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.meatbusiness.ua/article.php?p=244&j=2>.*
10. *Кабінет Міністрів України. Аграрний фонд. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://af.gov.ua/>*
11. *Білорус О.Г. Глобальні трансформації торгівлі: монографія / О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 228 с.*
12. *Статистичний бюлетень „Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах” / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.*

13. Статистичний збірник „Рослинництво України” / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

14. Элеваторы и терминалы в Украине: Потенциал и перспективы / УкрАгроКонсалт. – 2010. – 78 с.

15. Зовнішньоекономічна діяльність. Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Проаналізовано основні етапи формування та розвитку інфраструктури ринку зерна в Україні. Узагальнено нормативно-правове забезпечення державного регулювання зернового ринку. Виявлено структурні зміни реалізації українського зерна. Зроблений висновок щодо необхідності подальшого розвитку логістичної інфраструктури ринку зернових в Україні.

Ключові слова: інфраструктура ринку, формування ринку, ринок зерна, експорт зернових, логістична інфраструктура

Проанализированы основные этапы формирования и развития инфраструктуры рынка зерна в Украине. Обобщено нормативно-правовое обеспечение государственного регулирования зернового рынка. Выявлены структурные изменения реализации украинского зерна. Сделан вывод о необходимости дальнейшего развития логистической инфраструктуры рынка зерновых в Украине.

Ключевые слова: инфраструктура рынка, формирование рынка, рынок зерна, экспорт зерновых, логистическая инфраструктура

The basic stages of formation and development of the infrastructure of the grain market in Ukraine. Summarizes the regulatory and legal framework for state regulation of the grain market. The structural changes in the implementation of Ukrainian grain. The conclusion on the need for further development of logistics infrastructure grain market in Ukraine.

Keywords: market infrastructure, market formation, grain market, grain export, logistics infrastructure